

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. Дослідження з історії України

Табачук П. Областотворче інституційне й мистецьке кунштуря в Україні у XVII – на поч. XVIII ст. – впливовий фактор національного піднесення 4

Гайдай А., Дубінін О. Перший Восточний фронт в Україні в боротьбі з татарською навою 7

Ярем Я. Участь С.Петлюки у революційній боротьбі в Україні в 1917 році 12

Резник Т. Вступальний вітальний листок у Станіславській гімназії в 1914 році 14

НАУКОВИЙ ВІСНИК ВДУ

Журнал Волинського державного університету
ім. Лесі Українки

Історичні науки

1, 1998

Хайтовська Т. Польська колонізація українських земель при карпатському кордоні в XVII ст. – друга половина XVII ст. 116

Гарнак С. Зродження й перші кроки архієпископів української православної церкви 111

Кулішівська А. Становлення державності на українській території в 20-х роках XIX ст. 121

Куш В. Нова українська історія в Україні в 1917 році 127

Пашкевич В. Джерела з історії української церкви в Україні 131

Мир М. Українська церква в Україні в 1917 році 135

Бондаренко Г. Основи історії української церкви в Україні в 1917 році 141

Васильченко О. Українська церква в Україні в 1917 році 146

Гарнак С. Джерела з історії української церкви в Україні в 1917 році 151

Редакційна колегія

Колесник В.П., доктор історичних наук, професор кафедри історії світових цивілізацій Волинського державного університету ім. Лесі Українки (головний редактор).

Ярош Б.О., доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Академії політичних наук України, завідувач кафедри політології Волинського державного університету ім. Лесі Українки (заст. головного редактора).

Ткачук П.Д., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії світових цивілізацій Волинського державного університету ім. Лесі Українки (відповідальний секретар).

Сміян П.К., доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'янських народів Волинського державного університету ім. Лесі Українки.

Баран В.К., доктор історичних наук, завідувач кафедри історії слов'янських народів Волинського державного університету ім. Лесі Українки.

Віднянський С.В., доктор історичних наук, завідувач відділу новітньої історії Інституту історії НАН України (м. Київ).

Сливка Ю.Ю., доктор історичних наук, завідувач відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Черній А.І., доктор історичних наук, професор, академік Академії вищої школи України, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського слов'янського університету.

Літературні редактори Л.Пащук, Г.Дробот

Коректор Л.Пащук

Свідоцтво про державну реєстрацію ВЛ № 081 від 27.07.96

Засновник і видавець — Волинський державний університет ім. Лесі Українки (263025 м. Луцьк, просп. Волі, 13)

Наклад 500 прим. Ціна за домовленістю. Підп. до друку 20.01.98.

Редакційно-видавничий відділ ВДУ (м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Друк — ЗАТ «Волинінформ», м. Луцьк, Київський майдан, 11.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. Дослідження з історії України

Ткачук П.	Образотворче мистецтво й музична культура в Україні у XVII — на поч. XVIII ст. — важливий фактор національного відродження	4
Гайдай Л., Дзюїшнова О.	Перший Всеросійський з'їзд по боротьбі з пияцтвом	7
Ярош Я.	Участь С.Петлюри у розбудові державних структур у перші місяці діяльності Директорії	12
Раєвич Т.	Всеукраїнський жіночий конгрес у Стаїславі 23-27 червня 1934 р.: основні ідеї та документи	14
Ткачук В.	Зловживання владою як специфічна риса сталінського режиму в Західній Україні (1944-1953 рр.)	19
Прокопчук В., Прокопчук С.	Європейський демократичний процес і активізація правозахисного руху в Україні (друга половина 70-х років)	22
Корнейко А.	Церковно-релігійна ситуація в західних областях УРСР в середині 50-х років	27
Пхиденко І.	Організаційні заходи щодо здійснення світоглядної політики в школах України в 70-х — першій половині 80-х років	31

РОЗДІЛ 2. Історія Волині

Наумук С.	Економічний розвиток волинських міст і містечок першої половини XVI ст.	35
Ткачук А.	Неправославні навчальні заклади Волині як важлива складова частина структури освітньої системи нашого краю у XVI-XVII ст.	38
Карліна О.	Стан розвитку ремесел і промислів у західних повітах Волинської губернії наприкінці XVIII століття	42
Соловйов О.	Бойові дії на Волині в роки Першої світової війни	46
Мартинюк Я.	Міське і територіальне самоврядування та органи державної влади Волинського воєводства у міжвоєнний період (1921-1939 рр.)	50
Литвинюк В.	Розвиток зовнішньої та внутрішньої торгівлі у Волинському воєводстві (1921-1939 рр.)	54
Панишко Г.	Нові економічні умови господарювання у поміщицьких маєтках Волинського воєводства у 20-30-х рр. XX ст.	56
Шабала Я., Пащук Л.	Діяльність сільськогосподарських товариств у Волинському воєводстві у 1921-1939 рр. ..	60
Свищук А.	Національні меншини Волинського воєводства в період 1921-1939 рр.	63
Крамар Ю.	Проблема неоунії на Волині у міжвоєнний період	68
Дмитренко А.	Збиральництво як допоміжне заняття населення Західного Полісся і Північної Волині (друга половина XIX — 30-і рр. XX ст.)	73
Шульга С.	Чеська преса на Волині в міжвоєнний період	78

РОЗДІЛ 3. Актуальні проблеми історії зарубіжних країн і міжнародних відносин

Самчук В.	Болгарська проблема в політиці великих держав Європи (70-80-ті роки XIX ст.)	82
Колесник В.	Країни Центральної і Південно-Східної Європи у 50-і роки XX ст.	87
Серпеїнов П.	Сянган — невід'ємна частина Китаю	91
Стрільчук Л.	Доля військовополонених і депортованих громадян СРСР у роки Другої світової війни та після її закінчення	94
Стрільчук Р., Стрільчук Н.	Історичні передумови реформування польського суспільства в перехідний період (друга половина 80-х — 90-і роки XX ст.)	98
Санжаревський О.	Еволюція НАТО у відповідь на розпад СРСР і утворення СНД	103
Мельник А.	Британська розвідка напередодні і на початку Другої світової війни	107
Яцишин Н.	Аналіз системи педагогічної освіти Великої Британії у 1944-1989 рр.	111

РОЗДІЛ 4. Історіографія

Хлібовська Г.	Польська повоєнна медієвістика про характер польсько-німецьких відносин середина — другої половини XII ст.	116
Гаврилюк С.	Зародження й перші кроки археологічних досліджень Волинської губернії	119
Куликівська А.	Ставлення декабристів до польської політики самодержавства у висвітленні радянською історіографією 20-х років	123
Кудь В.	Нові публікації з історії радянської війни в Афганістані	127
Панасюк В.	Джерела з історії шкільництва на Волині у міжвоєнний період	131
Миць М.	Українська періодична преса Волині (1921-1939 рр.) як джерело з історії українського шкільництва краю	135

РОЗДІЛ 5. Теорія і методологія історичного процесу

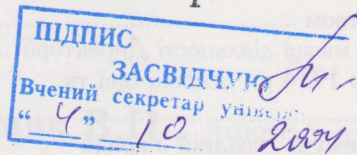
Бондаренко Г.	Основні поняття і категорії історичного процесу і процесу історичного пізнання	139
Василенко О.	Концепція глобальної історії та її осмислення людиною	143

РОЗДІЛ 6. Навчально-методичні матеріали

Гаврилюк О.	Депортації українців на Волинь та поляків з Волині у повоєнні роки	148
-------------	--	-----

Розділ 5

Теорія і методологія історичного процесу

Г. Бондаренко

Основні поняття і категорії історичного процесу і процесу історичного пізнання

(Продовження. Початок у №2, 1997 р.)

Історичний час

У повсякденному житті людини і розвитку суспільства час фіксується і запам'ятовується у взаємозв'язку з небесними світилами, зміною дня і ночі, пори року тощо, а також годинником, календарем, ерою. Але поняття історичного часу несе в собі зміст набагато глибший. Розуміння історичного часу, його немінучості і невідворотності неодмінно визначає певний порядок пізнання життя суспільства в усіх сферах. Це тому, що він пов'язаний лише з людиною і суспільством та розставляє за своїми місцями і значенням факти, події, явища суспільного життя, а головне — людей, історичних осіб.

В історичній пам'яті, свідомості, мисленні час проявляється за послідовністю подій історичного процесу або за хронологією його пізнання. В цьому, зокрема, полягає суб'єктивний характер розуміння історичного часу, а також застосування і використання його в історичній науці. Якщо розглянути історичний час виникнення, становлення і розвитку різних держав, суспільств, цивілізацій Землі, то він у чомусь нагадує час гри шахістів за годинником. У той час, коли шахісти за допомогою годинника фіксують, скільки котрий з них витратив на гру, час у природі (астрономічний) для них плине однаково. Проте після зупинки годинника виявиться, що кожний з них витратив на гру різну кількість часу. Так само кожна держава чи країна за різну кількість часу досягає певного розвитку суспільства, незважаючи на те, що вони могли почати свій розвиток разом чи окремо, тобто хтось випереджав. Історія засвідчує, що кожне суспільство має свій історичний час розвитку та існування, який також залежить і від обраного шляху розвитку. Отже, історичний час у широкому розумінні слова є соціальним часом.

Історична хронологія — спеціальна (допоміжна) історична дисципліна — знайомить лише з окремими поняттями прикладного характеру, а саме: з ерою (епохою), періодом, етапом, з добою, тижнем, місяцем і роком, з календарями і системами літочис-

лення тощо, що необхідно знати всім, хто хоче вивчати і розуміти історію. Проте використовувати згадані поняття з хронології неможливо без філософського, світоглядного розуміння історичного часу і плінності, без чого неможливо зрозуміти такий важливий принцип історичного пізнання як історизм.

Своєрідний підхід у розумінні часу запропонував Р. Колінгвуд, який зауважив, що «історія в буденному чи поширеному розумінні слова є знанням про минуле, і ми, щоб зрозуміти її особливості та її притаманні проблеми, маємо подікавитися, що ж воно таке — минуле. А це означає зайнятися дослідженням природи часу» [4, 455]. Історичний час — це минуле і сучасність, і ще передбачається майбутнє, яке впливає з теперішнього. Проте, підкреслює він, «реально існуючим є тільки теперішнє, а минуле із майбутнім є ідеалом і тільки ідеалом — нічим іншим» [4, 456]. Річ у тому, що події минулого вже відбулися і більше відбуватися не будуть і нині не існують, «і тому, — підкреслює вчений, — не можуть бути розташовані уздовж лінії, є в дійсності лінією, що складається лише з однієї точки — із теперішнього. А події майбутнього взагалі не існують і не чекають своєї черги, щоб з'явитися перед нами, бо їх немає» [4, 456].

Що стосується теперішнього, то воно представлене як перетворене минуле, яке необхідно пізнати. «Пізнаючи теперішнє, — говорить Колінгвуд, — ми пізнаємо те, в що змінилося минуле. Минуле стало теперішнім, і тому, коли ми питаємо, де шукати минуле в жвавій і конкретній актуальності, то відповідь буде: у теперішньому. Але ж минуле, існуючи актуально у вигляді теперішнього, існує ще й ідеально як минуле — як те, чим воно було до того, як перетворилося на теперішнє. ... Таким чином теперішнє складається із двох ідеальних елементів: минулого і майбутнього. Теперішнє є майбутнім минулого і минулим майбутнього; отже воно є і майбутнім, і минулим у синтезі, який є актуальним, фактично існуючим» [4, 502].

Теперішнє, як стверджує Колінгвуд, не точка, «а цілий світ, комплекс подій, що дійсно відбуваються нині; тож насправді не воно є простою абстракцією, математичною точкою поміж двох реальних вимірів, а вони є простими абстракціями, оскільки воно, дійсно існуюче, містить у собі і минуле, і майбутнє як ідеальні складники себе» [4, 503]. Пізнати себе, усвідомити своє місце — це важливе завдання будь-якого історичного дослідження. Тому, говорить Колінгвуд, «мета історії — дати нам змогу пізнати теперішнє, щоб діяти відповідно до пізнаваного; це та істина, яку містить у собі прагматичний погляд на історію [4, 503]. У минулому і теперішньому закладено реальні факти. Отже теперішнє є таким, що фактично існує, минуле — необхідним, майбутнє — можливим. «Необхідність і можливість, — стверджує він, — є тими двома абстрактними складниками, що разом становлять фактично існуюче» [4, 510]. А також наголошує, що актуальністю історії є теперішнє, ідеальністю — минуле, «а минуле є або недавнім, або віддаленим, відповідно до того, як ми його уявляємо: таким, що прямо чи непрямо обертається в теперішнє» [4, 513].

Таким чином, розуміння природи часу дає можливість застосовувати ретроспективний, презентативний і перспективний підходи в процесі історичного пізнання та історичного мислення зокрема.

Питання природи часу глибоко розглядає М. Бердяєв як важливий аспект розуміння всього історичного буття. Він пише: «Основним питанням, основним посиланням будь-якої філософії історії є, безсумнівно, питання про значення часу, про природу часу, тому що історія є процес часу, часове здійснення, рух в часі. Тому значення, яке надається історії, розв'язане безпосередньо з тим значенням, яке ми надаємо часові» [1, 50]. В його концепції закладається розуміння часу для розуміння історичного і самої сутності буття, що визначається відношенням часу до вічності. Він також говорить про два розуміння часу для вивчення історичного процесу, що нібито існує два часи — «час поганий і час добрий», «час істинний і час не істинний», який визначає різні філософські напрями. Себе Бердяєв відносить до того напрямку, який визначає, «що так само, як в часі можливо входження вічного, — можливий і розрив замкненості часу і вихід часу у вічність, коли якесь начало у ньому діє» [1, 50-51]. Вічність він вважає глибинним часом, а історичний час — зіпсованим, хоча і дотичним до вічності. Бердяєв також окреслює ті філософські напрями, які ґрунтуються на критицизмі Канта, що «простір і час є трансцен-

дентальними формами чуттєвості, формами сприймання, в яких постає перед нами світ, що пізнається. Це означає, що згадані філософські напрями феноменалізму вважають, що між дійсністю світу в часі і між самою сутністю буття, між явищем і річчю в собі не існує ніяких безпосередніх шляхів сполучення» [1, 51].

«Людська історія нерозривно пов'язана з часом і поза часом бути не може, — говорить філософ. — Наш час, наш світ, увесь наш світовий процес — від моменту його початку до моменту його кінця — є епоха, період, еон життя вічності, період або епоха, укорінена у вічне життя» [1, 52]. Таке розуміння Бердяєвим часу визначає його ставлення до історії і до історичного часу. «Історія, — пише він, — є не що інше, як глибока взаємодія між вічністю і часом, безперечно вторгнення вічності в час» [1, 53]. Він ділить час на три частини: минуле, теперішнє і майбутнє, які вважає примарними. І це тому, що теперішнє є тільки якоюсь нескінченною мало тривалою миттю, коли минулого вже немає, а майбутнього ще немає, але яке, саме по собі, являє якусь абстрактну точку, що не визначається реальністю. Минуле — примарне тому, що його вже немає. Майбутнє примарне тому, що його ще немає. Лінія в часі розірвана на три частини, немає реального часу» [1, 55]. Такий висновок робить Бердяєв, розглядаючи природу часу.

Разом з тим, історичний час є важливою категорією пізнання життя і діяльності кожної людини, а тим більше відомої історичної постаті. Людина і час, як вказує О. Бородін, знаходяться у дуже тісному контакті. Вони контактують таким чином:

- 1) через розуміння часу (світоглядність);
 - 2) вимір і облік часу (технічність);
 - 3) вміння користуватися часом (утилітарність)
- [2, 3].

Отже, історичний час складається з часу життя кожної людини і сукупного нерозривного плінного незворотного часу людського суспільства. Проте історичний час відрізняється від абсолютного, про що говорив І. Ньютон: «Абсолютний, дійсний, математичний час, сам по собі і за своєю суттю, без будь-якого відношення до чого-небудь зовнішнього тече рівномірно і інакше називається тривалістю». А історичний час — частина тривалості, яка має точку відліку.

З технологічної точки зору існує таке поняття як сакральний час. Сакральний час у теології — це частина божественної вічності, доступної спостереженням смертних. Для вивчення розвитку циві-

лізацій деякі вчені користуються поняттям альтернативного часу, щоб краще порівнювати їх.

Таким чином, існування різних понять, що визначають час, вимагає наступного поглиблення дослідження і осмислення цієї важливої для історичного пізнання категорії.

Історичний простір

На кожному новому історичному етапі свого розвитку людство змушене було освоювати нові простори. Але не тільки в часі вони були новими. Навіть ті простори, краї і землі, які було вже освоєно для скотарства, потім — для землеробства, пізніше освоювались з метою розвитку промисловості, будівництва міст або як ринки збуту тощо. Тому, мабуть, слід вважати, що для кожної історичної епохи і окремої цивілізації поняття простору, великого чи малого, як і поняття його освоєння, було різним.

Зараз для суспільства існує мікропростір — планета Земля і макропростір — Всесвіт, що має важливе світоглядно-історичне значення для теорії історичного пізнання. Річ у тому, що з виходом людини у космос, за межі Землі, розширилося і розуміння історичного простору. Це тому, що історичним простором може бути лише той простір, у якому присутня людина, який нею освоєний і пізнаний діяльністю або розумом.

В основі розуміння історичного простору лежать світоглядні процеси пізнання, які добре характеризують різні карти Землі і Неба, глобус, схеми тощо, складені у різні часи. Усвідомлення і розуміння поняття історичного простору суттєво впливають на розуміння історії людства. Зокрема, історичні карти несуть у собі розуміння не тільки історичного процесу, а й історичного часу, поглиблюючи процес пізнання історії та формулюючи багато в чому світогляд. Разом з тим, проблеми розуміння історичного простору залежать від рівня інтелекту, знання якого ґрунтуються, у першу чергу, на таких науках, як історія, географія, астрономія.

Нерозривними є поняття історичного часу і простору. Періодизація історичного процесу будь-якого суспільства залежить не лише від часу, а й від територіального розташування народу, країни, держави, цивілізації. Саме тому і виникли теорії формацій, способу виробництва за всесвітньоохоплюючими етапами, періодами, епохами, які не відповідали історичному розвитку окремих держав і народів, бо історичне буття набагато різноманітніше представляє розвиток людства у різних регіонах світу. Тим більше, що коли одна цивілізація виникла і самоутвердилася, то іншої могло ще не бути, або вона могла бути на нижчому рівні розвитку, хоча не вик-

лючається можливість, що у майбутньому вона може випередити давнішу, тобто старішу за неї. А таких прикладів історія знає чимало.

Розуміння історичного процесу завжди залежить від ступеня пізнання і потреб суспільства в окресленні своїх меж і навіть кордонів. Визначальним в означенні історичного простору є потреба окреслити ту чи іншу територію, край, державу з метою уявити її розміри та представити на карті світу.

Освоєння людиною будь-якого простору може стати інколи його первинним відкриттям, а може визначитись окремими підходами до вже відомої тієї чи іншої території, зокрема для переселення, для освоєння ресурсів і розвитку економіки, для потреб науки чи її галузей. Тому, залежно від потреб суспільства, людство може кожного разу по-новому відкривати давно відомі простори.

Ареал поширення культури чи цивілізації, як ареал поширення рослин, теж визначається певними просторовими характеристиками, які повинні мати чітко визначений час, певну кількість носіїв культури, а також зв'язки з іншими культурами і цивілізаціями. Найкраще демонструє наявність певного історичного простору історична географія, показуючи, що будь-який простір стає історичним лише тоді, коли є об'єктом уваги і потреби людини або людства. Розуміння історичного простору може бути ретроспективним і перспективним, тобто оберненим у минуле і спрямованим у майбутнє. Це крім того, що людина завжди усвідомлює себе у якомусь просторі, залежно від ступеня свого пізнання просторових характеристик та існуючого довкілля [3, 5].

Проте навіть той простір, яким людина дихала, вона освоїла не так давно. Окрім того, ще й простір океанів і морів до цих пір чекає на глибше, ширше і детальніше освоєння.

У свій час по-різному освоювали простори землероби, купці, мореплавці, завойовники тощо. Але ці процеси не тільки приносили нові знання і пізнання простору, вони змінювали окремі території, ліси, степи, пустелі, гірські масиви тощо. Отже, пізнання і освоєння простору може бути безпосереднім або опосередкованим, за допомогою знань, спостережень, особливо в сучасних умовах, що дозволяють застосовувати різні прилади та апарати — від бінокля до супутникових систем, які часто дають можливість пізнати те, що не завжди доступне людині з природними її можливостями. Таким чином, історичний простір є частиною нескінченності, безмежності, яка освоєна і пізнана людиною або людським розумом з використанням досвіду багатьох поколінь.

Інколи поняття історичного простору стосується безпосередньо сьогодення з його політичними та ідеологічними проблемами міждержавного і навіть світового характеру. Це тому, що хоча історичний час є категорією об'єктивною, але його сприймання і використання, як вже зазначалося, має суб'єктивний характер і залежить від тих підходів, які використовуються у суспільстві. Особливо це стосується поняття регіону, країни, держави тощо. Так, просторове, науково-історичне розуміння держави цікаве тим, що держава є певною організацією, яка окреслюється багатьма чинниками, але вона не завжди тотожна поняттю країна. Зокрема, на території Стародавнього Єгипту було 40 держав. Німеччина та Італія до об'єднання кожної з них теж включала чимало державних утворень. Але історія знає явища і протилежного характеру, коли такі держави, як Олександра Македонського, Римська або Візантійська, складались з багатьох країн і держав. Такими були імперії Габсбургів, Романових, таким був Радянський Союз, а також у свій час Іспанія, Португалія, Голландія, Бельгія, Великобританія з їх колоніальними володіннями тощо. Подібних прикладів історія людства знає багато. Але слід враховувати, що це просторові характеристики в межах планети Земля, а на розуміння історичного простору можуть і вже суттєво впливають макропросторові характеристики, які пов'язані з освоєнням Всесвіту. Освоєння позаземних просторів дає можливість людству більш об'ємно сприймати історичний простір у часі.

Отже, у наукових підходах історичний простір не лише об'єкт досліджень географії та історії, а й значною мірою — історіософії, без якої неможливо розуміти і використовувати, усвідомлювати і розвивати поняття історичного простору як категорії історичного пізнання. Дослідницька робота історика, вивчення і викладання історії неможливі без філософського розуміння простору та змін, які відбуваються в його історичних характеристиках.

Історичний простір має певні межі, які визначаються осягненням людиною і суспільством безмежного простору. Осягнення і освоєння його відбувається завжди всіма можливими засобами, наявними у суспільстві та суспільній думці.

Історичний досвід

Досвід історії або історичний досвід у широкому розумінні визначає здобутки людства і вміння їх застосовувати; у вузькому розумінні — це досвід історичної науки в процесі пізнання історичної істини. Отже, історичний досвід пов'язаний як практика суспільного життя з історичним процесом і як нау-

кова категорія — з теорією та процесом пізнання. Історичний досвід у широкому і вузькому розумінні набувається лише практикою наукового історичного пізнання. Ґрунтується у широкому розумінні на тих здобутках суспільства, які становлять сукупність матеріальних і духовних цінностей і на конкретному досвіді людей, їх знаннях і практиці. Тому він досягається тільки практичним життям та діяльністю багатьох поколінь і забезпечує разом із пізнанням минулого можливість прогнозування майбутнього. Особливого значення історичний досвід набуває за необхідності обрання можливого шляху суспільного розвитку серед багатьох альтернативних, тобто може визначати історичну долю суспільства.

Історичний досвід як категорія історичного пізнання забезпечує пізнання історичних правди, реальності та істини, з використанням відомих у науці методів і способів, шляхів їх можливостей. Таким чином, як категорія теорії і практики історичного пізнання історичний досвід є критерієм історичної істини.

Вивчення історичного досвіду в процесі пізнання історичної істини разом із сучасним досвідом сприяє створенню різних шкіл істориків, дослідників або науковців. До розуміння законів суспільного розвитку на філософському рівні видатні особи минулого приходили з різних галузей наукової і практичної діяльності. Для Страбона це була географія, Геродота — історія, Канта — теологія, Гегеля — логіка, Ейнштейна — фізика і небесна механіка, Маркса — економіка, Вернадського — біологія, Леніна — політика і класова боротьба тощо. Всі вони, а також інші науковці і теоретики та наукові школи внесли певний вклад у теорію історичного пізнання, збагатили її власним досвідом розуміння і вивчення законів природи і суспільства.

Історичне буття

Історичне буття, яке представляє собою, певною мірою, сукупність і сплетіння людської діяльності з природою і суспільством, є категорією історичного пізнання, що ґрунтується на житті суспільства. Життя суспільства поступово стає історичним буттям, яке усвідомлюється шляхом розумової діяльності та пізнання історії. Історичне буття є настільки конкретним і реальним, наскільки було конкретним і реальним суспільне життя. Але якщо суспільне життя означає певний рух людства, то історичне буття — завершена реалія цього руху, яка стає об'єктом теорії і практики історичного пізнання. Історичне буття неодмінно пов'язане лише з людиною і людством. Воно майже тотожне поняттю історичний процес. Проте історичний процес включає у себе

Інколи поняття історичного простору стосується безпосередньо сьогодення з його політичними та ідеологічними проблемами міждержавного і навіть світового характеру. Це тому, що хоча історичний час є категорією об'єктивною, але його сприймання і використання, як вже зазначалося, має суб'єктивний характер і залежить від тих підходів, які використовуються у суспільстві. Особливо це стосується поняття регіону, країни, держави тощо. Так, просторове, науково-історичне розуміння держави цікаве тим, що держава є певною організацією, яка окреслюється багатьма чинниками, але вона не завжди тотожна поняттю країна. Зокрема, на території Стародавнього Єгипту було 40 держав. Німеччина та Італія до об'єднання кожної з них теж включала чимало державних утворень. Але історія знає явища і протилежного характеру, коли такі держави, як Олександра Македонського, Римська або Візантійська, складались з багатьох країн і держав. Такими були імперії Габсбургів, Романових, таким був Радянський Союз, а також у свій час Іспанія, Португалія, Голландія, Бельгія, Великобританія з їх колоніальними володіннями тощо. Подібних прикладів історія людства знає багато. Але слід враховувати, що це просторові характеристики в межах планети Земля, а на розуміння історичного простору можуть і вже суттєво впливають макропросторові характеристики, які пов'язані з освоєнням Всесвіту. Освоєння позаземних просторів дає можливість людству більш об'ємно сприймати історичний простір у часі.

Отже, у наукових підходах історичний простір не лише об'єкт досліджень географії та історії, а й значною мірою — історіософії, без якої неможливо розуміти і використовувати, усвідомлювати і розвивати поняття історичного простору як категорії історичного пізнання. Дослідницька робота історика, вивчення і викладання історії неможливі без філософського розуміння простору та змін, які відбуваються в його історичних характеристиках.

Історичний простір має певні межі, які визначаються досягненням людиною і суспільством безмежного простору. Освоєння і освоєння його відбувається завжди всіма можливими засобами, наявними у суспільстві та суспільній думці.

Історичний досвід

Досвід історії або історичний досвід у широкому розумінні визначає здобутки людства і вміння їх застосовувати; у вузькому розумінні — це досвід історичної науки в процесі пізнання історичної істини. Отже, історичний досвід пов'язаний як практика суспільного життя з історичним процесом і як нау-

кова категорія — з теорією та процесом пізнання. Історичний досвід у широкому і вузькому розумінні набувається лише практикою наукового історичного пізнання. Ґрунтується у широкому розумінні на тих здобутках суспільства, які становлять сукупність матеріальних і духовних цінностей і на конкретному досвіді людей, їх знаннях і практиці. Тому він досягається тільки практичним життям та діяльністю багатьох поколінь і забезпечує разом із пізнанням минулого можливість прогнозування майбутнього. Особливого значення історичний досвід набуває за необхідності обрання можливого шляху суспільного розвитку серед багатьох альтернативних, тобто може визначати історичну долю суспільства.

Історичний досвід як категорія історичного пізнання забезпечує пізнання історичних правди, реальності та істини, з використанням відомих у науці методів і способів, шляхів їх можливостей. Таким чином, як категорія теорії і практики історичного пізнання історичний досвід є критерієм історичної істини.

Вивчення історичного досвіду в процесі пізнання історичної істини разом із сучасним досвідом сприяє створенню різних шкіл істориків, дослідників або науковців. До розуміння законів суспільного розвитку на філософському рівні видатні особи минулого приходили з різних галузей наукової і практичної діяльності. Для Страбона це була географія, Геродота — історія, Канта — теологія, Гегеля — логіка, Ейнштейна — фізика і небесна механіка, Маркса — економіка, Вернадського — біологія, Леніна — політика і класова боротьба тощо. Всі вони, а також інші науковці і теоретики та наукові школи внесли певний вклад у теорію історичного пізнання, збагатили її власним досвідом розуміння і вивчення законів природи і суспільства.

Історичне буття

Історичне буття, яке представляє собою, певною мірою, сукупність і сплетіння людської діяльності з природою і суспільством, є категорією історичного пізнання, що ґрунтується на житті суспільства. Життя суспільства поступово стає історичним буттям, яке усвідомлюється шляхом розумової діяльності та пізнання історії. Історичне буття є настільки конкретним і реальним, наскільки було конкретним і реальним суспільне життя. Але якщо суспільне життя означає певний рух людства, то історичне буття — завершена реалія цього руху, яка стає об'єктом теорії і практики історичного пізнання. Історичне буття неодмінно пов'язане лише з людиною і людством. Воно майже тотожне поняттю історичний процес. Проте історичний процес включає у себе

суспільне життя і історичне буття. Останнє усвідомлюється тільки у конкретному часі та просторі, а також з існуванням конкретних історичних осіб, родин, народів, націй тощо.

В історичному бутті завжди присутні такі фактори суспільного життя, як традиції, звичаї, політика, культура тощо. Вони тісно пов'язані з конкретними регіонами і людськими спільностями. Отже, історичне буття дає можливість побачити людину в історичному процесі, розкрити стосунки людини з природою, а також з людьми і суспільством в цілому, але у визначеному часі й чітко окресленому просторі. Це також означає, що історичне буття та історичний

процес можна розглядати з позиції історичної постаті, котра істотно впливає на історичний процес, а також з точки зору ролі особи і людських спільностей або мас в історії.

Література

1. Бердяев Н. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – 175 с.
2. Бородин О. Человек и время. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
3. Географічний фактор в історичному процесі: Зб. наукових праць. – К.: Наук. думка, 1990. – 180 с.
4. Колінгвуд Р. Ідея історії. – К.: Основи, 1996. – 616 с.
5. Мукитанов Н. От Страбона до наших дней. – М.: Мысль, 1985. – 237 с.

О. Василенко

Концепція глобальної історії та її осмислення людиною

Відмова від попередніх поглядів на історію у кінці ХХ ст. пов'язана з тим, що в ній, як і будь-якій науці, існує власна логіка розвитку та відображення у свідомості людини. Подолати цю єдність та вплив неможливо, і лише зруйнувавши культуру, можна досягти результатів, і то незначних. Не випадково будь-який відхід у бік індивідуалізму в історії рано чи пізно приводить до бажання відновити загальний контекст цілісної історії. В кінцевому рахунку це пов'язано з характеристикою взаємодії в історичній науці двох основних підходів: 1) опис подій минулого (індивідуалізація), 2) організуючі ідеї (генералізація). Ці підходи виражають логіку історичного дослідження, а опосередковано сприяють пізнанню та усвідомленню логіки історії. Обидва вони і становлять, за М. Вебером, своєрідні «контрольні інстанції історичного знання, де людина розглядає універсально-історичні проблеми з певної визначеної точки зору» [2, 44].

Проте при обох підходах до характеристики історичного процесу їх роль неоднакова. В рамках індивідуалізуючого підходу на перше місце виходить позитивний зміст джерельного знання, який закріплюється в поглядах людини навіть тоді, коли суперечить її думкам.

При генералізуючому підході увага звертається на негативну роль джерельного знання. Важливим тут є не стільки те, що вони підкріплюють чи заперечують певну гіпотезу, а скільки те, що не заперечують і не руйнують логічну схему. Поки гіпотеза та дедуктивні висновки з неї узгоджені зі змістом джерела, історична теорія визнається правдоподібною. Однак матеріалу джерел ніколи не буває достатньо

для того, щоб вважати теорію остаточно істинною.

Зрозуміло, що ці підходи змінні і пов'язані з підйомом та спадом у суспільстві. Останній із спадів генералізуючого підходу у ХХ ст. був пов'язаний з розчаруванням у можливості сформулювати раціональну схему всесвітньої історії (постпозитивізм) і об'єктивно пізнати всі культури минулого (постструктуралізм) [3, 606]. Все це й привело до того, що нова культура історії в наш час формується в так званих «больових точках» нової соціальної історії, яка в процесі перевизначення категорії «соціального» в арсеналі соціокультурної історії, вже постає певними моментами зростання. Саме тут досить великі надії покладаються на переорієнтацію історії до «культурної історії соціального», «культурної історії суспільства», «глобальної історії» тощо, коли соціальне буття характеризується при допомозі «культурної практики», яка досить часто обмежується практикою повсякденних відносин. Основне завдання в цій ситуації полягає в тому, щоб вияснити, яким чином суб'єктивні уявлення, можливості та здатності людей включаються і діють в історичному просторі можливостей, які обмежені об'єктивними досягненнями історико-культурної практики, колективними структурами свого часу. Тут проявляють вплив «три реєстри реальності»: 1) колективні уявлення, які сприяють організації схем сприймання людьми свого соціального світу; 2) символічні уявлення як певні форми нав'язування та демонстрації суспільству свого соціального становища чи політичної могутності; 3) закріплення за представниками (конкретними, абстрактними, колективними, індивідуальними тощо) певного соціально-політичного статусу, який